

<https://doi.org/10.32405/2411-1309-2019-22-121-128>

УДК 37.013.3

ПРОБЛЕМИ ПЕРСОНАЛІЙ В ЗМІСТІ СУЧАСНОГО ПІДРУЧНИКА З ГЕОГРАФІЇ

Аліна Логінова,

аспірантка відділу навчання географії та економіки
Інституту педагогіки НАПН України,
молодший науковий співробітник лабораторії екологічного виховання
Інституту проблем виховання НАПН України,
м. Київ, Україна,
e-mail: anila_l@ukr.net

Ольга Ісько,

вчитель географії школи № 195 ім. В.І. Кудряшова,
м. Київ, Україна,
e-mail: olhaisko26@gmail.com

У статті аналізується місце і роль персоналій в шкільній географічній освіті: стан і проблеми відображення в програмах, підручниках, контрольньо-вимірjuвальних матеріалах. Розкриваються підходи щодо імплементації наукової спадщини персоналій в освітню практику з метою формування в учнів поглиблених знань з географії.

Ключові слова: географія; персоналія; наукова спадщина; підручник з географії; зміст освітньої програми.

Постановка проблеми. Процес відображення персоналій в змісті як вітчизняної, так і зарубіжної шкільної географії у програмах, підручниках, в дидактичних, у тому числі контрольньо-вимірjuвальних матеріалах, має довгу історію, проте вивчався епізодично, принаймні пошуки в цьому напрямі допоки що не відзначені фундаментальними роботами. Прикладом може бути зміст програм з географії останніх років, де в процесі пошуку оптимального варіанту з'являлись і зникали імена вітчизняних і зарубіжних дослідників, або ж вони повторювались чи включались у зміст інших курсів. Це породжує проблеми у навчальному процесі: труднощі у викладанні, засвоєнні знань учнями і, як наслідок, негативно впливає на якість географічної освіти. Аналіз звітів ЗНО також засвідчує падіння результатів щодо знань персоналій та їх діяльності, оскільки в 2016 році на питання, пов'язане із персоналією, відповіді лише 24% учасників ЗНО [8]. Таким чином, необхідність засвоєння матеріалу про персоналії продиктована не лише запитами суспільства щодо формування освіче-

ної та культурної особистості, а й необхідністю підвищення загального рівня зацікавленості українських школярів. Знання творчого спадку видатних особистостей минулого, історії дослідження географічних об'єктів та явищ позитивно впливають на розвиток світогляду, формують усвідомлене емоційно-ціннісне ставлення учнів до внеску старших поколінь у розвиток вітчизняної географічної науки.

На нашу думку, в методиці навчання географії недостатньо означено місце й роль саме таких знань як засобу досягнення географічної грамотності. У зв'язку з цим є потреба пошуку оптимальних шляхів відображення персоналій в шкільній географії, зокрема їх місця і ролі як засобу набуття географічної культури і розробки науково обґрунтованих методичних рекомендацій для ефективної реалізації модернізованого змісту в навчально-виховному процесі. Вважаємо, що обізнаність учнів в сфері персоналій в географічній освіті сприятиме підвищенню рівня географічної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджували й обґрунтовували в змісті шкільних предметів роль його складника — персоналій, пов'язаних з прикладною культурологією, історією науки, відкриттями: І. Бестужев-Лада, В. Максаківський, Л. Мелько, а також В. Корнеєв, А. Сиротенко, П. Шищенко, М. Костиця, Л. Тименко та ін. Методику вивчення уявлень про Землю, як планету, становлення і розвиток географічної науки, у тому числі персоналій, як її фундаторів розглядали у своїх роботах А. Даринський, Є. Шипович, І. Душина, І. Шарухо. Наукова персоналія широко представлена в змісті інших шкільних дисциплін, що є резервом дослідження методології науки.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення ролі персоналій в змісті сучасного шкільного географічного підручника та пошук оптимальної моделі використання їх спадщини на уроках географії (на прикладі наукової спадщини Тутковського П. А.). Завданнями для реалізації цієї мети є:

- аналіз наукових та методичних джерел, присвячених персоналії в змісті освіти;
- визначення місця персоналій в змісті географічної освіти;
- порівняння програм та підручників з географії на предмет наявності персоналій в змісті шкільної географічної освіти;
- представлення методичних рекомендацій щодо використання спадщини Тутковського П. А. на уроках географії.

Виклад основного матеріалу. У тлумачному словнику української мови термін «персоналія» пояснюється як короткий нарис життя і творчості кого-небудь [4]. У науково-методичній літературі увагу цьому питанню приділяв В. П. Максаківський [1; 2] та розглядав географічні персоналії як інструмент формування географічної культури учнів, яка є одним з найважливіших наслідків вивчення географії в школі. У своїх дослідженнях вчений зазначає, що серед авторів підручників немає спільної думки, яким чином має здійснюватися виклад матеріалу стосовно персоналій — оскільки часто автори мають діаметрально протилежні погляди стосовно цього питання. Персоналії несуть у собі уособлення певної ідеї, що впли-

ває на добір персоналій для включення у зміст освіти. Зміст вивчення персоналій в шкільній географії зазнавав змін з урахуванням викликів часу, нових наукових відкриттів та досліджень, а також політичних поглядів, що панують в суспільстві.

Основними джерелами змісту освіти є програми, стандарти та шкільні підручники. Якщо проаналізувати ці матеріали в історичному минулому і тепер, то можна відзначити, що серед учених, методистів, педагогів існують різні думки та підходи з приводу того, яким чином і в якому обсязі краще здійснювати виклад матеріалу про персоналій.

Аналізуючи підручники з географії 90-х років минулого століття, відзначаємо, що кількість персоналій наближається до сорока. Висвітлення змісту щодо персоналій виявлено не лише в основному тексті, а й у рубриках «Пізнавальний факт», що мало б слугувати для зацікавлення учнів, спонукати до подальших творчих пошуків та глибинного вивчення наукового доробку персоналій [9].

У підручниках початку 2000-х кількість персоналій збільшується, особливо в курсах 6 та 7 класах, розширюється їх кількість і у 8 класі в курсі «Географії України». Проте, в підручниках цих часів переважна більшість персоналій представлена історичними діячами, а не вченими-географами [5]. При здійсненні аналізу програм з географії для середньої школи, чинних до 2015 р., в 2015–2017 рр. та ті, що були введені у 2017 р., виявлено, що підхід до вивчення персоналій, їх кількості та тем, в яких вони мали б висвітлюватись, з часом значно змінювався.

Зокрема, в новій програмі курсу «Загальна географія» для 6 класу відбулось зменшення кількості персоналій, що мають вивчатись учнями (з теми «Сучасні географічні дослідження» було знято розповіді вчених-географів ХХ ст.: С. Рудницького, П. Тутковського, К. Воблого, К. Геренчука). Якщо аналізувати програми для 7 класу, з'ясовуємо, що до 2015 року в програму взагалі не було включено обов'язкових для вивчення персоналій. У навчальній програмі з географії 8-го класу, що набула чинності в 2016 році, було здійснено розвантаження навчального матеріалу. Обов'язковими для вивчення були залишені лише Геродот, Г. де Боплан та С. Рудницький [3]. Аналіз навчальних програм останніх років вказує, що в жодній з них не було зазначено персоналій, обов'язкових для вивчення.

Отже, вивчення персоналій в системі шкільної географічної освіти носить досить стихійний та неоднорідний характер, не існує єдиних поглядів на те, як має виглядати зміст освіти в даному питанні та які підходи слід застосовувати для того, щоб вводити персоналій до навчальних програм та планів. Негативною тенденцією, на думку авторів статті є те, що персоналіям-географам приділяється менше уваги, що беззаперечно збіднення змісту освіти, стає менше можливостей для виховання культури, поваги, шанобливого ставлення до минулого.

Становить проблему і те, що наразі не існує єдиних критеріїв для включення персоналій в зміст шкільної освіти. Для того, щоб спростити вивчення питання включення персоналій в зміст освіти, потрібно виділити критерії, які допоможуть здійснювати

відбір персоналій в різні курси шкільної географії. По-перше, потрібно користуватись принципами змісту освіти. По-друге, необхідно враховувати значення, що мають персоналії для сучасного покоління. По-третє, потрібно враховувати, яке значення несе та чи інша персоналія, з якої точки зору розглядається під час навчання.

Автори розробили невелику класифікацію персоналій-географів, які вивчаються у шкільній географії зараз. В даній класифікації впорядковано персоналії за їх спеціалізацією в географічній науці (звичайно, даний перелік є орієнтованим).

Таблиця 1

Класифікація персоналій змісту шкільної географічної освіти

Критерії	Персоналії у власних назвах
Явища, процеси та їх показники	вісь Воейкова, поверхня Мохоровичича, шкала Мооса, шкала Ріхтера, шкала Боффорта, шкала Цельсія, шкала Фаренгейта, сила Коріоліса
Методологічні характеристики (гіпотези, ідеї, теорії)	гіпотеза Вегенера, енерго-виробничі цикли Колосовського, теорія центральних місць Кристаллера
Картографічні характеристики	глобус Бегайма, карта Птолемея, проекція Меркатора, триангуляційна мережа — дуга Струве
Засновники наукових напрямів	Ератосфен Кіренський, А. Гумбольдт В. Докучаєв С. Рудницький П. Тутковський, Б. Срезневський, К. Воблий, Геттнер, Перру, Кругмен
Мандрівники-відкривачі	Геродот, Марко Поло, Х. Колумб, Ю. Лисянський, Р. Амундсен, Т. Хєєрдал
Автори творів географічного змісту	Гійом де Боплан «Опис України», П. Чубинський «Експедиція в Південно-Західний край»
Персоналії у назвах об'єктів	Америка, Колумбія, течія Гумбольдта, вдп. Лівінгстона, Р. Маккензі, льодовик Федченка, хр. Ломоносова, г. Косцюшко

Згідно з програмою, ЗНО 2018 містить 51 завдання, що присвячені і персоналіям, у тому числі, зокрема учні мають знати: найвизначніші географічні відкриття, видатних мандрівників, орієнтуватися в географічних дослідженнях України, знати вітчизняних вчених-географів [8]. Тобто, без знань персоналій та їх вкладу в науку неможливо здати ЗНО на високому рівні. Дана проблема може бути досить добре вирішена при побудові інтегрованих уроків, оскільки — багатогранна категорія у змісті освіти, що дозволить висвітлити її в межах не одного предмета,

а кількох. Але найбільш ефективною методикою вивчення персоналій є використання їх наукової спадщини на уроках географії з метою усвідомлення особистості як представника певної географічної думки.

Важливо розбавляти «сухий» текст підручника цитатами з праць відомих мандрівників, першовідкривачів, географів або створити географічну хрестоматію, над проектом якої зараз працюють автори статті. Ідея створення географічної хрестоматії виникла після аналізу сучасних підручників з географії. Встановлено, що цитати з наукових праць займають незначне місце в змісті підручників і представлені лише авторами В. Бойко та С. Міхелі в 6 класі цитатами із щоденника Джеймса Кука та спогадами Марко Поло про розмаїття відкритих світів. У підручниках 7 класу самі автори пропонують уривок з праці Тура Геєрдала про озеро Чад та нотатки Христофора Колумба з описом корінного населення острова Сан-Сальвадор. В 8 класі автори С. Кобернік та р. Коваленко згадують лише «Опис України» Гійома де Боплана та «Коротку географію України» Степана Рудницького в межах теми дослідження території України.

Унікальним дослідником території України був Тутковський Павло Аполлонович, діяльність і наукова спадщина якого заслуговує уваги. На жаль, в шкільному підручнику постать П. А. Тутковського відзначена лише біографічною довідкою. Хоча Тутковський П. А. — автор більше 1000 робіт, присвячених геологічним, географічним, краєзнавчим, кліматичним дослідженням, а також педагогічні праці. Його спадщина заслуговує на увагу сучасних вчителів і студентів природничих напрямів, а також її можливо використовувати на уроках географії.

Оскільки найкоротший шлях до знань лежить через пізнавальну і самостійну активність учнів у навчальному процесі, ми пропонуємо використовувати праці П. Тутковського для створення гри «Суд від свого імені». Для цього необхідно: об'єднати клас на 3 групи (судді, обвинувачувані, обвинувачі), передати стороні обвинувачення текст з проблемою, обвинувачувані — готують аргументи захисту, пропонують свої варіанти розв'язання проблемної ситуації. Текстом обвинувачення може слугувати уривок з твору Павла Аполлоновича «Нариси з природи України. Культ лісів колись і тепер» [7]: «Громадяни штату Нью-Йорк наказують, щоб п'ятниця вслід за першим днем травня кожного року була відома як Arboy-day: цього дня влада кожної державної школи має зібрати школярів для святкування цього дня, присвяченого насадженню й охороні дерев та кущів». На завершення сторони відповідають на запитання судді, а потім суддя оголошує рішення.

Цікавою технологією, яка дає можливість познайомитись зі спадщиною Тутковського П. А. на уроках географії, є кейс-метод. Використовуючи статтю Тутковського «Одне із сезонних питань» [6], пропонуємо свій кейс-урок для учнів 8 класу в межах вивчення теми «Використання природно-ресурсного потенціалу України та його наслідки». Урок за кейс-методикою починається з привітання класу та повідомлення рекомендацій по роботі з кейсом. Далі клас ділиться на дві команди,

обирає капітана і отримує кейс. Наступний крок — безпосередня робота з кейсом за алгоритмом:

1. Уважно вивчити кейс.
2. Обговорити в групі, сформулювати проблему і записати її в зошит.
3. Потім письмово дати відповіді на питання кейса.
4. Якщо важко відповісти, можна використовувати текст підручника, атласи, карти, інші джерела інформації.
5. Від кожної групи виступає один представник.
6. Інші групи уважно слухають і записують варіанти відповідей.

Після виступу всіх груп, учитель разом з класом визначає спільну проблему і робить загальний підсумок уроку. Важливо завершити урок рефлексією: сьогодні я дізнався...; було складно...; тепер я можу...; мене здивувало...; я спробую...

Кейс

У початкових класах діти бруднять, рвуть і взагалі знищують книги досить швидко, так, що книга у них навряд чи виживає понад один навчальний рік; в старших класах до книг ставляться уважно, вони зберігаються краще і нерідко трапляється, що цілком придатна до вживання книга виявляється учню вже непотрібною після переходу в наступний клас. Виникає питання, куди ж діваються такі книги і чи не можна їх утилізувати? Годі й казати, що книги можуть служити чудовими передавачами різних захворювань. Непотрібні дітям, але ще придатні книги могли б надходити на комісію до навчального закладу (причому книги дітей, що тяжко хворіли протягом навчального року були б зовсім усунені) для передачі їх іншим учням, які з'являться в новому навчальному році.

Питання до кейсу

1. Про яку проблему йде мова?
2. Який ресурс потрібен для створення підручників?
3. Оцініть забезпеченість України як держави цим ресурсом.
4. Чи раціонально в нашій країні використовують цей ресурс?
5. Як ви розумієте термін «утилізація»?
6. Запропонуйте свій варіант утилізації використаних підручників.
7. Висновок

Висновки. Отже, персоналії в шкільній географічній освіті є складником знань про цілісну картину світу. Аналіз навчальних програм та підручників показав, що серед вчених, педагогів та методистів не існує аргументованої думки на предмет того, яким чином має здійснюватися виклад матеріалу про персоналії. Для критеріїв включення персоналій до шкільної географічної освіти пропонується використовувати принципи змісту освіти, вагу, яку мають персоналії в географічній науці, а також орієнтуватись на імплементацію персоналій в спеціалізованих темах. На прикладі методичних ре-

комендацій щодо використання спадщини Тутковського П. А. доведена доцільність і необхідність використання наукових праць персоналій на уроках географії.

Використані джерела

1. Максаковский В. П. Географическая культура: учеб. пособие для студентов вузов / В. П. Максаковский. — М.: ВЛАДОС, — 1998. — 416 с.
2. Максаковский В. П. Научные основы школьной географии / В. П. Максаковский. — М.: Просвещение, — 1982. — 96 с.
3. Навчальна програма з географії для 6–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів чинна до 2016 року [Веб-сайт] — Електронні дані. — Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html> (дата звернення 25.01.2019). — Назва з екрану.
4. Словник української мови: в 11 т. — Том 6, 1975. — Стор. 332.
5. Сиротенко А. Й., Чернов Б. О., Плахута В. Я. Географія України: Пробний підруч. для 9 кл. середн. шк. — К.: Освіта. 1994. — 223 с.: іл., карти.
6. Тутковский П. А. Один из сезонных вопросов. [Об учебниках в нашей школе]. — Киев. слово, 1893, 18 сентября, № 2040.
7. Тутковский П. А. Нариси з природи України. — Вип. I. — К.: Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1920.
8. Український центр оцінювання якості освіти [Веб-сайт] — Електронні дані. — Режим доступу: <http://testportal.gov.ua/> (дата звернення 29.01.2019). — Назва з екрану.
9. Шищенко П. Г., Масляк П. О. Географія України: підручн. для 9 класу середн. шк. — К.: Райдуга, 1992–160 с.

References

1. Maksakovskij V. P. Geograficheskaja kul'tura: uchebnoe posobie dlja studentov vuzov / V. P. Maksakovskij. — М.: Gumanit. izd. centr VLADOS. — 1998. — 416 s.
2. Maksakovskij V. P. Nauchnye osnovy shkol'noj geografii / V. P. Maksakovskij. — М.: Prosveshenie. — 1982. — 96 s.
3. Navchaljna proghrama z gheoghrafiji dlja 6–9 klasiv zagaljnoosvitnikh navchaljnykh zakladiv chynna do 2016 roku [Veb-sajt] — Elektronni dani. — Rezhym dostupu: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html> (data zvernennja 25.01.2019). — Nazva z ekranu.
4. Slovnyk ukrajinskojji movy: v 11 tomakh. — Tom 6, 1975. — Stor. 332. Liva kolonka
5. Syrotenko A. J., Chernov B. O., Plakhuta V. Ja. Gheoghrafija Ukrajiny: Probnyj pidruch. dlja 9 kl. seredn. shk. — К.: Osvita. 1994. — 223 s.: il., karty.
6. Tutkovskij P. A. Odin iz sezonnyih voprosov. [Ob uchebnikah v nashey shkole]. — Kiev. Slovo, 1893, 18 sentyabrya, № 2040.
7. Tutkovskij P. A. Narisi z prirodi UkraYini. — Vip. I. — К.: VseukraYinskij kooperativnij vidavnichij soyuz, 1920.
8. Centr ocinjuvannja jakosti osvity [Veb-sajt] — Elektronni dani. — Rezhym dostupu: <http://testportal.gov.ua/> (data zvernennja 29.01.2019). — Nazva z ekranu.
9. Shyshhenko P. Gh., Masljak P. O. — Gheoghrafija Ukrajiny: Pidruchn. Dlja 9 klasu seredn. shk. — К.: Rajdugha, 1992–160 stor.

Алина Логинова,

аспірантка отдела обучения географии и экономики
Института педагогики НАПН Украины,
младший научный сотрудник лаборатория экологического воспитания
Института проблем воспитания НАПН Украины, г. Киев, Украина

Ольга Исько,

учитель школы № 195 им. В. И. Кудряшова, г. Киев, Украина

ПРОБЛЕМЫ ПЕРСОНАЛИЙ В СОДЕРЖАНИИ СОВРЕМЕННЫХ УЧЕБНИКОВ ГЕОГРАФИИ

В статье анализируется место и роль персоналий в школьном географическом образовании: состояние и проблемы освещения в программах, учебниках, контрольно-измерительных материалах. Раскрываются подходы к имплементации научного наследия персоналии в образовательную практику с целью формирования в учащихся углубленных знаний по географии.

Ключевые слова: география; персоналия; научное наследие; учебник по географии; содержание образовательной программы.

Alina Lohinova,

Postgraduate Student of the Department of Geography and Economics
Teaching Methods of the Institute of Pedagogy of the NAES of Ukraine,
Junior Researcher at the Laboratory of Environmental Education of the
Institute for Educational Problems of NAEN of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Olha Isko,

Geography teacher at school number 195
named after V. I. Kudriashov, Kyiv, Ukraine

PROBLEM OF PERSONALITIES IN THE CONTENT OF MODERN GEOGRAPHY SCHOOL TEXTBOOK

The article analyzes the place and role of personalities in school geographic education: the state and problems of presentation in programs, textbooks, control and measuring materials. The approaches to the implementation scientific heritage of personalities in educational practice and the formation of knowledge among students are disclosed.

Keywords: geography; personality; scientific heritage; geography school textbook; text of educational program.